

Tentamen i historie og filosofi

Oppgave

Skriv en sammenhengende tekst om likhetsbegrepets betydning, historisk og i dag. Du kan fritt disponere rekkefølgen og omfanget av momentene, men i besvarelsen din må du:

- gjøre kort rede for og sammenligne to ulike ideologiers syn på likhet;
- gi eksempler på samfunn der en av ideologiene har vært søkt gjennomført, og drøfte i hvilken grad dette har ført til mer eller mindre likhet;
- presentere ditt eget syn på likhet, og ut fra dette drøfte om dagens samfunn bør preges av mer eller mindre likhet på ulike områder. Du kan velge om du vil ta for deg bare Norge, et annet land eller se på verdenssamfunnet.
- I teksten din kan du trekke inn andre relevante momenter du mener er aktuelle og interessante. Du kan velge blant momentene nedenfor, eller bringe inn dine egne.

- Ulike betydninger, sider og nyanser av likhetsbegrepet – ikke bare økonomisk likhet, men også kulturell (utdanning, forbruk og fritid)

- Problemstillinger knyttet til forholdet mellom likhet og frihet

- Er likhet og rettferdighet det samme? Er det like urettferdig å behandle ulike likt som like ulikt? Kan ulikhet være positivt?

- ”Vi og de andre” – en type tenkning som kan tillate og oppfordre til ulikhet på grunnlag av kultur, religion, kjønn, etnisitet eller nasjonalitet

- Menneskerettigheter

- Klassesamfunn

- Sammenheng mellom likhetsideal og totalitarisme

- Elitisme og janteloven – er noen ”likere” enn andre?

Likhet har, siden den store franske revolusjon i 1789, vært et av de mest sentrale begrepene i moderne politisk tenkning. Den gang sto det, sammen med frihet og brorskap, som et av de ypperste politiske honnørord, og adelens privilegier i et svært skjevfordelt samfunn var på vei bort. Likheten skulle realiseres i samfunnet, og dermed skulle også rettferdigheten komme til uttrykk. Likhet er imidlertid et mer diffust og mindre entydig begrep enn man skulle tro - ulike ideologier ser ofte svært forskjellig på hvor stor grad av likhet det bør være i et samfunn,

Gull NM hifi 2015 Mads Karlsrud Haugse, Nadderud vgs

og på hvilke områder likheten bør gjøre seg gjeldende. Den moderne verdens to store ideologier, sosialismen og liberalismen, har til dels hatt svært ulike oppfatninger rundt dette, noe som kom tydelig til syne i forskjellene mellom det sovjetiske og det amerikanske samfunnet under den kalde krigen. Der noen ser på ulikhet som urettferdig og problemskapende, anser andre det for å være en viktig katalysator for økonomisk vekst og forbedret levestandard for hele befolkningen. Likhet gjelder imidlertid ikke bare økonomiske forhold; man kan også snakke om blant annet politisk og kulturell likhet. I denne oppgaven kommer jeg likevel til å konsentrere meg mest om økonomisk likhet, da dette er den typen som i dag er gjenstand for størst ideologisk debatt.

Grovt sett kan man dele konseptet likhet inn i to begreper: resultatlikhet og sjanselikhet. Det er viktig å skjelle mellom disse begrepene for å kunne forstå hvordan og hvorfor ulike ideologier legger vekt på likhetsbegrepet på ulike måter. Resultatlikhet er det de fleste tradisjonelt sett forbinder med likhet – at alle har like mye av et gode. For eksempel kan det innebære lik lønn, at alle får den samme skolegangen, og at alle lever under noenlunde like kår. Dette er en av grunntankene i sosialismen; ingen skal, gjennom det Marx kaller utbytting, gjøre seg rike på andres bekostning. Produksjonsmidlene skal være allemannseie, og da er det bare rett og rimelig at når en høster produksjonens frukter, i form av varer og kapital, blir disse likt fordelt på alle. I sosialismens mest ekstreme form, anarkismen, går en enda lenger – den franske anarkisten Proudhon er kjent for å ha sagt at «all eiendom er tyveri!». Sett fra denne synsvinkelen er det urimelig at noen skal ha mer eiendom enn andre. Alle goder må dermed fordeles likt, slik at alle sitter igjen med det samme, og en får *resultatlikhet*.

Innen liberalistisk tenkning er det imidlertid den andre formen for likhet, sjanselikhet, som står i sentrum. Man kan tenke seg samfunnet som et slags spill, for eksempel Monopol. I Monopol er ikke spillets mål at alle spillerne skal sitte igjen med like mye penger og eiendom når spillet er over. Resultatlikhet er det med andre ord på ingen måte. Imidlertid er det viktig at alle starter med like mye penger; de skal ha den samme *sjansen*, den samme muligheten til å gjøre det bra senere i spillet. For de fleste oppleves derfor spillet som ganske rettferdig – selv om det er mye flaks og tilfeldigheter med i bildet, er spillereglene de samme for alle, og alle har de samme mulighetene til å lykkes. For å bringe denne analogien tilbake i den virkelige verden, kan man sammenligne pengene man i Monopol får utdelt fra start med ulike offentlige goder som skoler, helsevesen og forsvar. For eksempel skal alle ha de samme mulighetene til å ta en utdanning, noe som vil gi dem mulighet til å få de jobbene og den lønna de ønsker seg. På den måten skal man kunne få en hvilken som helst stilling i samfunnet, uavhengig av om man er født inn i de fattigste eller de rikeste ti prosentene av befolkningen. Grovt sett kan man si at sosialismens resultatlikhet handler om at «sluttposisjonen» man har i samfunnet skal være lik, mens liberalismens sjanselikhet handler om at «startposisjonen» skal være lik. Begge ideologiene setter likhet i høysetet, men de har likevel et vidt forskjellig syn på hva den skal innebære.

Gull NM hifi 2015 Mads Karlsrud Haugse, Nadderud vgs

I en rekke kommunistiske land ble absolutt likhet, resultatlikhet, søkt gjennomført i det 20. århundre. Det mest framtrædende eksempelet er Sovjetunionen, som mens den eksisterte utgjorde store deler av verdens landareal og befolkning. Her tjente alle det samme, enten de var lege eller rengjørere; de satt med andre ord igjen med like mye etter at spillet var ferdig. Produksjonen i samfunnet ble ikke bestemt av tilbud og etterspørsel, men av statlige femårsplaner – de ulikhetsskapende markedskreftene og Adam Smiths «usynlige hånd» var så godt som fraværende i det sovjetiske samfunnet. Ved første blick kan det dermed virke som om dette representerte likhet i sin reneste form, et idealsamfunn uten urettferdighet og skjevfordelte goder. Og det ville være helt feil å si at den kommunistiske ideologien førte til mer ulikhet – alle i befolkningen hadde tilgang til arbeid, de samme varene og nøt godt av de samme offentlige godene. Likevel skapte denne styreformens også en utpreget ulikhet, spesielt på det politiske plan.

I Sovjetunionen var det nemlig avgjørende å være medlem i partiet for å kunne sikre seg en god stilling; viste du noen form for regimekritiske holdninger var veien til yrkesmessig degradering kort. De som nektet å la seg innskrive som partimedlem opplevde at store hindre ble satt opp for seg og sin familie – blant annet det svært vanskelig for deres barn å få tilgang til høyere utdanning. Likhet var ikke bare et økonomisk begrep, men også et begrep som gjaldt de idémessige forhold: Alle skulle tenke det samme og ha de samme, av partiet bestemte, meningene. Kulturell og åndelig ulikhet og avvik fra statsideologien ble i liten grad tolerert – opposisjonell, og til dels også religiøs, virksomhet ble slått hardt ned på. I tillegg var det, ironisk nok, også økonomisk ulikhet i det sovjetiske samfunnet. Samfunnstoppene, det vil si partitoppene, satt ofte med betydelige privilegier ulike slag; de sikret seg ofte flotte landeiendommer, varer som ikke var tilgjengelige for folk flest og goder som privatsjåfør. Det er disse forholdene den engelske forfatteren George Orwell kritiserer i sin roman *Animal Farm*, spesielt i sitatet «alle dyr er like, men noen er likere enn andre». Det som skulle være et samfunnssystem der alle fikk like mye, resulterte bare i at en liten elite beriket seg på andres bekostning. Utbytting, ville Marx ha kalt dette, og det er trolig at det ville ha fått han til å snu seg i graven.

Det er imidlertid også varierende grad av likhet, også sjanselikheter, i ulike land med en liberalismepåvirket ideologi. I USA, det land i verden med det mest utpregede liberalistiske styret, er hver sin egen lykkes smed i så stor grad at man kan debattere hvor reell sjanselikheten egentlig er. For eksempel er utdanning svært kostbart, og det finnes flere eksempler på foreldre som må ha to, og noen ganger tre, ekstrajobber for at barna i det hele tatt skal ha mulighet til å studere på universitetet. Alle har heller ikke de samme mulighetene når det gjelder helse; en forholdsvis stor andel av befolkningen er uten helseforsikring og blir ofte sittende med en dyp og overveldende gjeld dersom de rammes av sykdom. Det sier seg

Gull NM hifi 2015 Mads Karlsrud Haugse, Nadderud vgs

selv at dette reduserer deres økonomiske muligheter i samfunnet for øvrig. I Norge, der vi har en mye mer sentrumsorientert blandingsøkonomi, kan sjanselikheden sies å være mye større – utdanning er, fra barnehagen til universitetet, offentlig finansiert og tilgjengelige for alle, og tjenester som helse og brannvesen tas nesten fullstendig hånd om av staten. Da eksisterer ikke sjanselikheden bare som et teoretisk konsept – mulighetene blir like også i praksis.

Etter min mening er likhet i utgangspunktet en veldig positiv ting. Dette gjelder særlig i de tilfellene det henger sammen med rettferdighet – det er for eksempel ikke rettferdig at et barn med fattige foreldre skal få en dårligere utdanning enn en med rike foreldre. Det er heller ikke rettferdig at noen er så fattige at de ikke har råd til helseforsikring. Imidlertid er jeg mer tilhenger av sjanselighet enn av resultatlikhet – dersom alle har reell mulighet til å ende opp med en hvilken som helst samfunnsposisjon, spiller det egentlig ingen rolle hvilken posisjon man ender opp med. For eksempel er det at én person tjener 200 000 kr i året og en annen 200 millioner, ikke en gal ting *i seg selv*. Det er derimot galt hvis den som tjener minst ikke har muligheten til å endre sin posisjon eller får det verre på grunn av økonomisk utbytting fra andre samfunnsgrupper. På samme måte er resultatlikhet *i seg selv* en god ting, men er dårlig dersom det fører til at grunnlaget for økonomisk vekst forvitrer. Derfor er jeg for sjanselighet alene som et teoretisk konsept, men innser at en viss form for resultatlikhet er nødvendig i praksis. Det er viktig at de fattigste har tilgang til mange av de samme godene som de rikeste (f.eks. utdannings- og helsevesen og tilgang til andre offentlige goder), hvis ikke ender sjanselighet dessverre fort opp som en abstrakt størrelse. Og i de tilfellene der det hverken er sjanse- eller resultatlikhet er ulikhet, etter min mening, noe vi som samfunn bør styre unna.

Men kan ulikhet også være et gode? Til tross for at ulikhet på mange måter er et onde, tyder mye på at det også kan bringe med seg positive ting for samfunnet og dets individer. Gjennom historien har det for eksempel vært tydelig at de landene som har hatt et økonomisk system med innslag av markedsøkonomi og liberalisme, økonomisk sett har seilt forbi de landene som ikke har hatt det. Innen økonomisk teori ses ulikhet på noe som kan motivere aktørene i markedet til å forbedre seg – for eksempel kan det få produsentene til å legge seg i selen for å produsere varer med best mulig kvalitet til lavest mulig pris. På den måten vil det, i følge Adam Smith, være som om en «usynlig hånd» griper inn i markedet og styrer det til alles fordel. Et overdrevet fokus på resultatlikhet vil hindre insentivene som stimulerer til økonomisk vekst, og samfunnet vil som helhet få det verre. Dette argumentet for ulikhet kan illustreres gjennom et kakediagram som står for de totale godene i et samfunn. Om man fordeler godene likt vil alle få en like stor andel av kaka, men fordi det hindrer økonomisk vekst, vil kakestykkets størrelse være svært liten. Om man derimot fordeler godene ulikt, vil det ifølge økonomiske liberalister føre til at hele kaka blir større. Og da gjør det ingenting om man sitter igjen med en mindre andel – kakestykket vil uansett være større enn det ellers ville ha vært.

Gull NM hifi 2015 Mads Karlsrud Haugse, Nadderud vgs

I hans hovedverk fra 1971, *A Theory of Justice*, argumenterer den amerikanske moralfilosofen John Rawls for at ulikhet er rettferdig så lenge den er til fordel for de svakest stilte i et samfunn. Hvis den forårsaker at de rikeste beriker seg på de fattiges bekostning, og de fattige får det verre på grunn av dette, er den derimot å anse som et onde. Han mener på bakgrunn av dette at politiske beslutninger bør tas bak et «uvitenhetsslør». Tanken er at ingen av de som tar beslutningene vet hvilken posisjon de vil få i samfunnet de skal ta avgjørelser om. Da vil man ifølge Rawls sikre at ingen av beslutningstagerne styres av egne særinteresser – de fra borgerskapet vil ikke utforme politiske prinsipper som bare tjener borgerskapets interesser, de fra arbeiderklassen vil ikke tenke primært på industriarbeiderne osv. Derfor vil det være rasjonelt å slutte opp om Rawls' prinsipp om ulikhet, selv om det isolert sett kanskje ikke er til det beste for en selv. Med dette vil man sannsynligvis også sikre den sjanselikheten som er nødvendig for at også de fattigste har muligheten til å bevege seg oppover i samfunnet. For som jeg tidligere har illustrert, kreves det en viss grad av resultatlikhet for at man i det hele tatt skal kunne snakke om sjanselighet.

Hittil har jeg diskutert for det meste økonomisk likhet, men likhetsbegrepet er betydelig videre og omfatter flere andre områder. Blant annet strekker det seg inn i den kulturelle sfære. I moderne vestlige samfunn er det stor kulturell ulikhet; folk har forskjellige preferanser og bakgrunn når det gjelder ting som utdanning, forbruk og fritid. Og det er både naturlig og ønskelig – det ville ha vært veldig rart dersom alle var helt like. Men ifølge den franske sosiologen Pierre Bourdieu er disse forskjellene mer betydningsfulle og mer avhengig av klassebakgrunn enn det vi tror. Lik Marx mener han at kapital avgjør hvilken posisjon man får i samfunnet. Men der Marx la vekt på materielle forhold og snakket om økonomisk kapital, introduserte Bourdieu et nytt begrep i boka *La Distinction*: kulturell kapital. Det går ut på forhold som hvilken utdanning og kunnskaper man har, hvilke aktiviteter man bruker fritiden sin på, dialekten eller sosiolekten man snakker og ens smak når det gjelder kunst. Ifølge Bourdieu henger kulturell kapital ofte sammen med økonomisk kapital, og er i mange tilfeller vel så viktig for å sikre seg høye posisjoner i samfunnet. I tillegg henger den tett sammen med klasseforskjeller, slik at kulturelle og økonomiske ulikheter, og dermed også muligheten til å lykkes, ofte går i arv. Dette vil i så fall legge en betydelig demper på sjanselikheten i et samfunn.

Likhet er, etter min mening, viktig for ethvert velfungerende samfunn, og det er et konsept som bør være med i tankene til enhver person som tar beslutninger om hvordan samfunnet bør organiseres. Det vil både liberalister og sosialister være enig i, til tross for at deres ulike syn representerer det politiske likhetsbegrepets ytterpunkter – sjanselighet og resultatlikhet. Selv om ulikhet fører mange problemer med seg – utbytting, urettferdighet og «arvelige» klasseforskjeller er noen av dem – kan det i et visst omfang bringe med seg mye positivt.

Gull NM hifi 2015 Mads Karlsrud Haugse, Nadderud vgs

Blant annet kan det stimulere til økonomisk vekst og gjøre «samfunnskaka» større, til glede for hele befolkningen. Da vil ulikhet føre til at også de fattigste får det bedre, ifølge liberalismen, og dersom det er tilfelle er det vanskelig å argumentere mot ulikhet som sådan. Likevel bidrar også likhet til å skape et bedre samfunn, og derfor mener jeg at likhetsbegrepet, slik det gjorde etter den franske revolusjon, fortsatt bør stå fast som et ideologisk honnørord.